

УДК 811.161.2'276

ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ ЖАНРУ МОВЛЕННЯ ПРОХАННЯ

Мирослава Баліцька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1/234, 79001, Львів, Україна,
тел.: (032) 239 43 55*

Проаналізовано функціональні моделі прохання. Показано, якими різноманітними залежно від комунікативної ситуації і співрозмовників є можливості реалізації жанру мовлення прохання: від невпевненого і несміливого до вимогливого, майже наказового.

Ключові слова: жанри мовлення, прохання, інтенція, комунікативна ситуація.

У процесі комунікації люди звертаються один до одного з проханнями. Протягом історії міжособистісного спілкування виробилися певні усталені форми прохань, які люди у відповідні моменти на майже підсвідомому рівні відтворюють. Проте кожен мовець, формулюючи своє прохання, наділяє його індивідуальними рисами.

Прохання – одне з характерних явищ соціальної взаємодії людей. Для його здійснення обов'язковою є наявність двох сторін: тієї, яка просить, і тієї, до якої звернене прохання.

Під час вираження прохання адресант вибирає найоптимальніший, на його думку, спосіб оформлення свого наміру (інтенції), зважаючи при цьому на особливості комунікативної ситуації. Оскільки різновидів комунікативних ситуацій є багато, бо ми звертаємося (і до нас звертаються) з проханням по кілька разів на день, то й варіантів оформлення прохання є теж багато.

Дослідники, які у своїх працях аналізували жанр прохання, розглядали його в різних аспектах: і як одиницю мовленнєвого етикету [7], і як комунікативний тип речення [3], і як формули в дипломатичному мовленні [6], і як різновиди спонукальних конструкцій [4], а також як один із жанрів мовлення [5]. Ми теж вважаємо прохання жанром мовлення [2].

Мовне оформлення цього жанру залежить від співрозмовників – їхньої національності, освіти, віку, належності до соціальної групи. Успішність / неуспішність – від правильно вибраної комунікативної стратегії, належного мовного оформлення.

З погляду комунікативної мети прохання належить до імперативних жанрів мовлення, тобто до таких, які впливають на поведінку співрозмовника. Водночас прохання, як і всі жанри мовлення імперативної групи, є реплікою-стимулом, воно не вимагає наявності попередньої репліки, зате потребує відповіді на нього: співрозмовник мусить погодитись / не погодитись виконати якусь дію. Але оскільки співрозмовник не зобов'язаний виконувати ту чи іншу дію, то мовець до прохання додає аргументи, які мали б вплинути на нього. Залежно від того, наскільки важливим є для адресанта це прохання, збільшується кількість аргументів і

змінюється емоційність висловлювання. З огляду на це і на особливості комунікативної ситуації можна виділити такі функціональні моделі прохань: **категоричне прохання, прохання-вимога, нейтральне прохання, етикетне, або фатичне прохання, емоційно-зabarвлене прохання, ввічливе прохання, емоційно підсилені різновиди прохань (вмовляння, моління, благання), непряме прохання, приховане прохання.**

Категоричне прохання вживається в комунікативних ситуаціях, коли мовець може вплинути на адресата і має на це соціальне право: вище службове становище, певна професійна належність. Застосовування форми прохання замість форми наказу може бути спровоковане певними особливостями мовленнєвої ситуації, небажанням застосовувати свою владу або усвідомленням, що прохання швидше дасть позитивний результат, ніж наказ. У мовному оформленні категоричне прохання відрізняється від звичайного введенням у текст часток *все ж, все ж таки*, що є властивим швидше наполяганням, ніж проханням:

– Я все ж таки прошу, громадянине, на сцену, щоб вас усі бачили... – стримував себе товариш опер. Я відчував: баглося йому крикнути, скомандувати, він не зник, щоб йому перечили. Права його рука імпульсивно раз по раз хапала за кобуру пістолета... йому страх як хотілося погрозити мені зброєю, проте не давав руці волі, лише механічно то розстібував, то назад застібував кобуру (Р. Федорів).

Категоричним буде також прохання, у складі якого є конструкція: *я просив би Вас. Ми просили б Вас.*

Прохання-вимогу використовують тоді, коли мовець не може застосувати пряму вимогу, не має на це права за нормами певної комунікативної ситуації. Форма прохання надає вимозі ввічливого відтінку. Мовні засоби, властиві проханням, такі як *будь ласка*, пом'якшують категоричність висловлювання:

– Будь ласка – миску, ложку й мій хліб! – Це було сказано спокійно, офіційним тоном (І. Багрянний).

– Це дуже добре, що ви хочете вбити вовка, – промовив я роздратовано, – але, будь ласка, залиште мою голову в спокою і ловіть на мушку якийсь пеньок, скажім (М. Хвильовий).

Сприяє згладженню вимоги і використання певних слів, які за своїм лексичним значенням можуть використовуватися тільки в проханні:

Він (старець) не просив її (милостиню), він вимагав. Його велетенський лютий голос не годивсь для прохання.

– Подайте мені! Або копійочку!.. Або бубличка!.. Або яблучко!.. – гукав він грізним хрипким басом, повним незадоволення і досади. – Ну-бо, люди, ну!.. Ну, давайте-бо, що милість ваша! Подайте, ну, що-небудь!.. (О. Довженко).

Свідченням прохання-вимоги є і вимоглива інтонація, і використання невластивих для прохання часток з окличною інтонацією *ну, ну-бо, давайте-бо*.

Нейтральне прохання. Такі типи прохання трапляються найчастіше. Вони функціонують у нашому щоденному мовленні, зазвичай, між людьми, для яких застосування якихось етикетних конструкцій є зайвим. Коли близькі між собою люди вживають у спілкуванні спонукальні конструкції, то від інших імперативних жанрів мовлення їх відрізняють такі моменти, як інтонація, комунікативна ситуація, певні міжособистісні стосунки. Здебільшого, такі прохання виражені реченнями з

дієсловом основної дії у наказовому способі, особової форми дієслова *просити* може і не бути:

- *Заснівай мені, мамо, про Бондарівну* (Б. Лепкий).
- *Ти сьогодні зроби, будь ласка, малоросійський борщ, на друге... нічого не треба, а на третє – зроби желе!* (М. Хвильовий).
- *Зачини вікно* (розм. мовл.).
- *Подай хліб* (розм. мовл.).

Ввічливе прохання відрізняється від нейтрального сферою функціонування. Прохач застосовує ввічливу форму до людей незнайомих або до людей, яких дуже поважає; одночасно він усвідомлює, що адресат не мусить виконувати його прохання, а коли й виконає, то цим зробить йому велику послугу. У мовному оформленні це проявляється наявністю перед особовою формою дієслова *просити* прислівників *дуже, ласкаво*, які мали б наголосити на ввічливості прохання.

– *Я би вас просила... я би вас дуже просила, щоб ми тут, на веранді побалакали в штири очі, – сказала вона на диво м'яко. – Я буду вас по-давньому кликати "професором", га? – додала вибачливо. – Я боюся... я не хочу, щоб мій прихід побачила ваша пані Ірина. Чула-м, що вона слабує...* (Р. Федорів).

– *Дуже прошу подивитись матеріал, який написав Орест* (розм. мовл.).

Ласкаво прошу звернути увагу на нововведення (оголошення).

Особливо ввічливими є такі форми прохань, які розпочинаються конструкціями: *Чи можу я просити Вас? Не відмовте, будь ласка у моєму проханні... Я хочу просити Вас зробити мені послугу...*

Етикетне, або фатичне. У проханнях такого виду, зазвичай, наявне дієслово *просити* у першій особі однини або множини. Своє лексичне значення це дієслово частково втратило, його вживають здебільшого лише як елемент етикету:

- *Товариші, – сказав секретар, сходячи на трибуну. – Прошу намітити кандидатуру на голову даного зібрання* (М. Хвильовий).
- *Я прошу слова, – відповіла їй собі з кутка Оксана.*
- *Спокій!... Прошу заспокоїтися... Оксана просить слова* (І. Вільде).
- *Прошу сідати* (розм. мовл.).
- *Прошу проходити...* (розм. мовл.).

Емоційно-забарвлене прохання відрізняється від інших типів прохань наявністю в тексті експресивних вставок типу *заклинаю, в ім'я Господа, заради всього святого*, які впливають на емоції співрозмовника і одночасно виявляють емоційний стан самого мовця.

– *... Я маю одне прохання. Я прошу вас іменем вашої матері... дозвольте мені написати листа* (І. Багрянний).

– *Мамцю, – гладив її по щоці, – в ім'я того всього гарного, що було поміж нами, дозволь не говорити тобі правду. Ти сама мені пізніше не простиш цього* (І. Вільде).

Вмовляння. У цьому варіанті прохання мовець впливає на співрозмовника словами, просить адресата згодитися на певну дію, схиляє до чогось. Для вмовляння характерним є нагромадження спонукальних конструкцій, які апелюють до совісті адресата.

... Вербень, немов лунатик, схопився за бильце драбини й попросив у мене скальпель:

– Дозвольте... *дозвольте дати світло й другому окові. Хіба не бачите, Майстре, яку муку люту витерплює людина, що на стіні розпростерта? Я буду обережний... я лише зчищу штукатурку згрубша, а далі ви закінчите* (Р. Федорів).

– *Дозволь до тебе в курінь... Чуєш, який вітрюга... Не замерзати ж мені там...* (О. Гончар).

Часто вмовляння реалізується поетапно, це відбувається в таких випадках, коли на перше прохання адресат відповідає відмовою, а мовець не припиняє впрошувати і вмовляти його змінити думку.

– *Я не п'ю, пане Суліман.*

– *Я вас дуже прошу, Нелюсь!*

– *Прошу не гніватись на мене, пане Сулімане, але я, бігме, не можу.*

...

– *А я вас таки прошу! ... Я буду ображатись, Нелюська. Що ж то ви, прийшли нанести мені візит і гидуєте пригубитись до страви за моїм столом? Я ж вам не підношу отрути, – чого це ви так здригаєтесь? Я ж вас не затягнув силоміць до своєї хати, правда? Ви самі прийшли до мене в гості* (І. Вільде).

Моління. У цьому типі прохань можна виділити його різновиди: 1) коли хтось дуже просить, благає, слізно молить виконати його просьбу; 2) коли мовець звертається до Бога, святих із проханням чи подякою.

1) – *... Мамко мої солодкі! – падає він перед нею на коліна в пилюку. – Робіть зі мною, що хочете. Хоч живим залишайте, хоч на шматки рубайте, хоч при собі тримайте, а хоч з хати проганяйте, я вас у всьому послухаю, але в цім однім не можу. Мій гонор, мій характер, моя совість не дозволяють мені робити таке з дівчиною. Це я вам кажу, і цілую коліна, і прошу вас: змилосердіться наді мною* (І. Вільде).

2) „*Господи Боже, як то правда, що ти є, то пішли мені силу здержати свої руки. Присягаюся, що більше не надійдати тобі ні просьбами, ні постом, ні молитвами, але цей один раз допоможи мені... Зроби, як сила твоя, щоб вогонь у моїх грудях перемінився у попіл... Аби я осліпла на той час, як вона поверне своє лице у мій бік... Аби я оглухла, коли вона слово вимовить*”, – *молиться в думці Марічка* (І. Вільде).

Благання – пильне пристрасне прохання. Мовець наполегливо, невідступно, ласкаво просить виконати його бажання. Від вмовляння його відрізняє апеляція мовця до почуттів адресата, більша емоційність.

– *Він розвів руками й подивився на мене благально, немовби прошучи: “Ну, не суди мене, грішного, сам знаю свої гріхи. Каюся, очищаюся од них і знову грішу”* (Р. Федорів).

– *Прийміть! На найтяжчу роботу! Де в протигазах, де з кайлами на рейках... Документів у мене нема, але я нікого не вбила, нічого не вкрала... Дев'ять класів освіти... Візьміть!* (О. Гончар).

Непрямим називаємо прохання, яке формально виступає іншим жанром мовлення, але за своїм змістом, інтенцією належить саме до прохань. Найчастіше непрямі прохання виражені питально-спонукальними реченнями. Деякі мовознавці, зокрема Надія Бабич [1, с. 96], називають такий різновид прохань *опосередкованими*.

– *Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару? – звернувся він до своєї матері. – Так чогось у животі пече!* (О. Довженко).

– ... Слова мої, вуйно, можна продати ворогам... скажуть вам “спасібо”, дров на зиму привезуть і хату перекриють. Та ви цього не зробите... правда, не зробите? Перехрестіться, прошу вас... (Р. Федорів).

– Може б я сіла, мене так нога болить...? (розм. мовл.).

Приховане прохання використовують тоді, коли вживання прямого прохання є неввічливим або неприємним для співрозмовника. Мовець у надії, що адресат сам здогадається, про що його просять, завуальовує свою інтенцію в нейтральному тексті. У тому, що перед нами справді прохання, можна переконатися тільки з контексту.

– Ти не йдеш сьогодні до клубу? – питає нервово.

Він і далі ще є добрим чоловіком і розуміє, що їй теж має належати одне пополудні на тиждень, тому каже:

– Треба буде піти...

– Іди... іди, – радить надто поспішно (І. Вільде).

Отже, мовець, вибираючи той чи інший різновид прохання, керується виробленою протягом історії комунікаційного процесу тактикою спілкування. Цей вибір може бути і не усвідомленим. Проте комунікативна ситуація, а також конкретний адресат мовлення „диктують” вибір конкретного різновиду прохання. Важливу роль відіграє при цьому й емоційний стан мовця, який зумовлений мірою важливості для адресанта позитивної відповіді на прохання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Бабич Н. Д.* Лінгво-психологічні основи навчання і вивчення мови / Н. Бабич. – Чернівці, 2000.
2. *Баліцька М.* Прохання як жанровий різновид мовлення і його диференційні ознаки / М. Баліцька // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. – Х., 2001. – Вип. 6.
3. *Безяева М. Г.* Вариативный ряд конструкций русской просьбы / М. Безяева // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 9. Филология. – 1988. – № 1.
4. *Бережан Л. В.* Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л. В. Бережан. – Чернівці, 1996; *Швидка Н. В.* Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. В. Швидка. – Х., 1998; *Мясоєдова С. В.* Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловлюваннях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / С. В. Мясоєдова. – Х., 2001.
5. *Матвеева Т. В.* К лингвистической теории жанра / Т. В. Матвеева // Collegium. – Киев, 1995. – № 1–2; *Арутюнова Н. Д.* Жанры общения / Н. Д. Арутюнова // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис. – Москва, 1992; *Федосюк М. Ю.* Нерешенные вопросы теории речевых жанров / М. Ю. Федосюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5; *Шмелева Т. В.* Речевой жанр: Опыт общепилологического осмысления / Т. В. Шмелева // Collegium. – К., 1995. – № 1–2; *Wierzbicka A.* Genry mowy / A. Wierzbicka // Tekstizdanie. Wroclawetal., 1983;
6. *Мацько О. М.* Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. М. Мацько. – К., 2001.
7. *Формановская Н. И.* Употребление русского речевого этикета / Н. Формановская. – М., 1984.

*Стаття надійшла до редакції 25.10. 2011
доопрацьована 05. 11. 2011
прийнята до друку 10. 01. 2012*

THE FUNCTIONAL MODELS OF THE SPEECH GENRE OF REQUEST

Miroslava Balitska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department for General Linguistics,
Universytets'ka St., 1/343, 79000, Lviv, Ukraine,
phone: (032) 239 47 56*

The author of the article made an attempt to highlight and analyze functional models of request. The article shows the variety of possibilities of implementation of such speech genre as request – from diffident and timid to courageous and almost imperative, depending on communicational situation.

Key words: speech genre, request, intention, communicational situation.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ЖАНРА РЕЧИ ПРОСЬБЫ

Мирослава Балицкая

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского прикладного языкознания,
ул. Университетская, 1/233, 79000 Львов, Украина,
тел.: (032) 239 43 55*

В статье сделана попытка выделить и проанализировать функциональные модели просьбы. Показано, насколько разными в зависимости от коммуникативной ситуации и собеседников возможны реализации жанра речи просьбы: от неуверенного и несмелого до почти приказного.

Ключевые слова: жанры речи, просьба, интенция, коммуникативная ситуация.